

УДК 94(477)

DOI: 10.30840/2786-8818.1(1).2023.295451

ЕТНІЧНА ГЕНЕЗА УКРАЇНЦІВ У ШКІЛЬНИХ АТЛАСАХ З УКРАЇНОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІЇ У КОНТЕКСТІ ГЕНОЦИДНОЇ ВІЙНИ МОСКВИ ПРОТИ УКРАЇНИ

Олег ЧИРКОВ

orcid.org/0000-0001-8888-0126

науковий співробітник відділу культурології НДІУ

Анотація. У статті наведено результати аналізу вмісту 8 навчальних атласів з українознавства та історії України для загальноосвітніх шкіл, виданих у 2003–2021 рр. Автор виокремив та оцінив представлені в цих атласах знання про утворення (генезу) українського етносу у контексті геноцидної війни Москви проти України. Атласи порівняно між собою за наявністю, обсягом та змістом знань про етнічну генезу українців. Наявні в атласах сукупні знання про утворення українців автор порівняв з відповідним тематичним вмістом навчальної програми «Українознавство» для учнів 5–11 кл. (2020), а також низки науково-довідкових атласів історії України, виданих у 2010–2018 рр.

Сформульовано пропозиції, спрямовані на поліпшення висвітлення етнічної генези українців у шкільних атласах з українознавства та історії України. Стаття є корисною для українознавців, істориків, географів, що переймаються удосконаленням навчально-методичного забезпечення шкільних навчальних курсів з українознавства та історії України. Автор вважає, що розглянутий тематичний вміст програми «Українознавство...», шкільних атласів з українознавства та з історії України потребує поглиблення, осучаснення та конкретизації. В атласах має бути наочна відповідь на питання: де, коли і внаслідок чого сформувалася етнічна спільнота українців? Український учень має побачити в атласі не лише українську етнічну територію, що вже склалася, приміром, на початок XVI чи XVII ст., але й територію формування української етнічної популяції, української мови, української культури, українського етносу упродовж відповідного історичного часу. Так само має бути представлено й знання про етнічну генезу кримли (кримськотатарського народу). Усвідомлення українцями свого походження, засвоєння учнями шкіл науково обґрунтованих знань про генезу української етнічної спільноти набули в умовах геноцидної війни стратегічного значення для виживання українського суспільства, для його здатності солідаризуватися, консолідуватися, мобілізуватися з метою захисту і протидії геноцидним прагненням рашистів.

Ключові слова: Україна; українці; українознавство; історія України; геноцидна війна; етнічна генеза; атлас; етнічна територія.

ETHNIC GENESIS OF UKRAINIANS IN SCHOOL ATLASES OF UKRAINIAN STUDIES AND HISTORY IN THE CONTEXT OF MOSCOW'S GENOCIDAL WAR AGAINST UKRAINE

Oleh CHYRKOV

research fellow of the Cultural Studies Department of RIUS

Annotation. The article presents the results of the analysis of the content of eight educational atlases on Ukrainian studies and the history of Ukraine for secondary schools, published in 2003–2021. The author singled out and assessed the knowledge of the formation (genesis) of the Ukrainian ethnos in

the context of Moscow's genocidal war against Ukraine presented in these atlases. Atlases are compared with each other by the amount and content of knowledge about the ethnic genesis of Ukrainians. The author compared the aggregate of knowledge about the formation of Ukrainians available in the atlases with the corresponding thematic content of the curriculum "Ukrainian Studies" for schoolchildren in 5–11 grades (2020), as well as a number of scientific reference atlases on the history of Ukraine, published in 2010–2018.

The proposals aimed at improving the coverage of the ethnic genesis of Ukrainians in school atlases on Ukrainian studies and the history of Ukraine are formulated. The article is useful for Ukrainian scholars, historians, and geographers who are concerned about improving the educational and methodological support of school courses in Ukrainian studies and the history of Ukraine. The author believes that the reviewed thematic content of the programme "Ukrainian Studies..." in school atlases on Ukrainian studies and on the history of Ukraine needs to be deepened, modernised, and concretized. The atlases should contain a clear answer to the question of where, when, and as a result of what the ethnic community of Ukrainians was formed. A Ukrainian pupil needs to see in the atlas not only the Ukrainian ethnic territory that had already been formed, for example, at the beginning of the 16th or 17th centuries, but also the territory of the formation of the Ukrainian ethnic population, the Ukrainian language, Ukrainian culture, and the Ukrainian ethnos during the relevant historical time. In the same way, knowledge about the ethnic genesis of the Kirimli (Crimean Tatars) should be presented. In the conditions of the genocidal war, awareness by Ukrainians of their origins and the acquisition of scientifically based knowledge about the genesis of the Ukrainian ethnic community by school pupils have acquired strategic importance for the survival of Ukrainian society for its ability to solidarize, consolidate, and mobilise to protect and counteract the genocidal aspirations of the rashists.

Key words: Ukraine; Ukrainians; Ukrainian Studies; History of Ukraine; genocidal war; ethnic genesis; atlas; ethnic territory.

Постановка проблеми. Необхідність вивчення у сучасних українських школах знань про походження свого народу (етносу) не викликає сумнівів. Після тривалого періоду викривлення й спотворення знань про минуле України й українців в умовах Радянського Союзу після його розпаду з'явилася можливість представити науково обґрунтовані знання про етнічну генезу українців у шкільних навчальних курсах з українознавства та історії України. Проте життя показало, що не лише громадяни, які навчалися понад 32–33 роки тому, але й випускники шкіл незалежної України не завжди добре орієнтуються у цьому процесі. Особисте спілкування автора з учнями та вчителями шкіл виявило наявність певних «прогалин» у знаннях про етнічну історію українців

та кримли (кримськотатарського народу), а також брак конкретної наочної інформації про етнічну генезу українців та кримли.

Такий стан справ є неприйнятним та небезпечним для нашого суспільства, бо з боку москви систематично здійснюється активна робота для дезінформації своїх громадян, громадян України та інших країн, спрямована на історичну дезорієнтацію людей та нав'язування таких уявлень про минуле й сучасне України, які допомагають послабити, підкорити та знищити українську націю. Серед навіюваної інформації важливе місце посідає вигадка про те, що українці з росіянами були і є одним народом. Це дослідження здійснено на виконання НДР «Етногенез українського народу у світлі сучасних наукових даних та

методологічних підходів», яка передбачає аналіз представлення знань про походження українців у сучасній освітній та популяризаційній парадигмі. Етнічною генезою українців вважаємо процес утворення (формування) української етнічної спільноти.

Актуальність дослідження зумовлена гострою необхідністю поліпшення навчально-методичного забезпечення навчальних курсів, що містять теми, пов'язані з етнічною генезою українців і кириллицею, та удосконалення навчальної програми «Українознавство...».

Аналіз джерел та останніх публікацій. Головними джерелами є 8 шкільних атласів [2–9]. Важливим джерелом є програма «Українознавство. Навчальна програма для учнів 5–11 класів закладів загальної середньої освіти України» [12], рекомендована Міністерством освіти і науки України у 2020 р. Ці атласи використовуються у шкільному навчальному процесі як допоміжні засоби вже понад два десятиліття. Їх періодично перевидавали. Атласи містять написи: «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України...», «Допущено Міністерством освіти і науки України...» або «Схвалено для використання в освітньому процесі...». Атлас видавництва «Мапа» не містить такої інформації, проте його наукове рецензування виконав Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Про те, як знання про походження українців представлено у 3-х шкільних навчальних атласах з українознавства, ми доповідали на Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період» у травні

2023 р. [15]. Наведені тоді висновки підтвердились у процесі подальшої роботи. Ми розширили коло основних джерел шкільними атласами з історії України, залучили для порівняння науково-довідкові атласи історії України. У цій статті представлення знань про утворення українського народу (етносу) в атласах з українознавства та історії України для учнів загальноосвітніх шкіл розглянуто у контексті геноцидної війни москви проти України.

Метою дослідження є виявити та оцінити знання про утворення (генезу) українського етносу, представлені у шкільних атласах з українознавства та історії України, у контексті геноцидної війни москви проти України; розробити пропозиції, спрямовані на поліпшення висвітлення етнічної генези українців у шкільних атласах з українознавства, зважаючи на сучасний стан наукового пізнання етнічної генези українців.

Виклад основного матеріалу. Сучасний вождь російського населення в. путін заперечує наявність українського та російського народів як самодостатніх, окремих, повноцінних, правоздатних. Він стверджував, що ніколи не відмовиться від свого переконання, що росіяни та українці – один народ. Малоімовірно, що він так думає насправді. Певно, він видає бажане за дійсне. Оскільки у процесі геноцидної війни проти українського етносу, української нації москва заперечує реальне, фактичне існування українського як такого, що не є російським, а є самодостатнім, самобутнім у колі інших суспільних та біосоціальних явищ, відповідно заперечується й утворення українського етносу, української нації, держави, культури, мови. Проте це заперечення є непослідовним

та суперечливим, бо навіть текст президента російської федерації про «один народ» москва оприлюднила двома мовами – українською та московською (російською), а не «однією мовою» «одного народу». Усвідомлення українцями свого походження, науково обґрунтовані знання про генезу українців у шкільних навчальних курсах набули в умовах геноцидної війни стратегічного значення для виживання українського суспільства, для його здатності солідаризуватися, консолідуватися, мобілізуватися, щоб чинити опір геноцидодіям.

Знання про походження українців, формування українського етносу є важливим компонентом для самоідентифікації громадян, формування національної свідомості. Українознавчий компонент шкільної освіти містить ці знання, а навчальна програма для учнів 5–11 кл. закладів загальної середньої освіти України «Українознавство...» передбачає їх засвоєння [12].

Вже у 5 кл. діти знайомляться з народом «українці» та розвитком його етнічної території. У програмі є розділ «Україна – єдина країна!» для 5 кл. Зміст навчального матеріалу цього розділу містить чимало засадничих знань, серед яких «Україна – давня і сучасна земля українців. Географія проживання українців у давнину і сьогодні» [12, с. 111].

Програма для 8 кл. «Українознавство. (Українська спільнота)» пропонує глибші знання з цієї теми. У змісті навчального матеріалу розділу «Світоглядний та духовний простір української спільноти» заплановано розгляд таких тем: «концепції походження українців»; «історичні землі українців»; «етноніми українців: Русь (збірна назва – земля і люди), русини, рутенці, роксолани, козаки, черкаси,

українці. Історичні назви нашої країни. Походження назви «Україна»: територія і народ. Етноніми етнографічних груп. Етноніми національних меншин та корінних народів» [12, с. 126]. Саме у 8 кл. передбачено розглянути основне коло питань етнічної генези українців. На нашу думку, навчальна програма «Українознавство...» потребує перенесення основного масиву знань про утворення українців з 8 класу на старші класи. Варто передбачити ознайомлення учнів з досягненнями генетики популяцій, зокрема з генетичними відстанями між українською етнічною популяцією та іншими популяціями Європи.

Вміст трьох шкільних навчальних атласів з українознавства для 5–11 кл., а саме знання про етнічну генезу українського етносу (народу), ми порівняли з відповідним змістом навчальної програми «Українознавство».

В атласі з українознавства для 5–6 кл. конкретних знань про етнічну генезу українців обмаль. Важлива інформація про походження українців наведена на карті (мапі) «Давні слов'яни». На ній позначено «східнослов'янські племена – предки українців»: поляни, деревляни, сіверяни, дуліби (волиняни), хорвати, уличі, тиверці [7, с. 7]. Їх показано також на карті «Русь–Україна» [7, с. 8]. Це, певно, є однією з підвалин у побудові знань про утворення українців. Проте етноніма «русь» чи «русини» в атласі не знайдемо. Після великої хронологічної прогалини у знаннях з етнічної історії на карті «Прабатьківщина і розселення українців» [7, с. 16] показано «українську етнічну територію» станом на середину XVI ст. та пізніші часи. Проте території власне прабатьківщини українців на ній не знайдемо. Тобто є в атласі

«племена-предки українців» та приблизно через пів тисячі років з'являється «українська етнічна територія». Про появу й територіальну локалізацію назви «Україна» також немає жодної інформації.

Якщо порівняємо вміст атласу з українознавства для 5–6 кл. з відповідним вмістом атласу «Вступ до історії» для 5 кл., побачимо подібну прогалину в етнічній історії українців. У ньому також є карта «Давні слов'яни», де є «східнослов'янські племена – предки українців» [5, с. 11]. А потім з'являються «межі розселення українців на зламі 18–19 ст.» [5, с. 16]. Тобто період формування українців не відображено, на жаль.

В атласі з українознавства для 7–8 кл. наведено «Родинне дерево українців», де зроблено спробу схематично показати етнокультурну спорідненість між людьми, що мешкала на теренах сучасної України у V тис. до н.е., з українцями XIV–XVI ст. Зазначена вище хронологічна прогалина в етнічній генезі українців на цьому родинному дереві заповнена невдало. Три наймолодших яруси крони цього родинного дерева українців такі: VII ст. – «літописні праукраїнські племена», X ст. – «давні руси», XIV–XVI ст. – «українці» [8, с. 4]. Одразу зазначимо, що підстав називати мешканців українських земель X ст. «давніми русами» значно менше, ніж «руссю». Літописні праукраїнські племена згруповані у три групи, тобто перебувають на різних гілках цього дерева. Нижче на них розташовані «анти» й «склавини» (V ст.), ще нижче – «венеди», «люди зарубинецької культури» й «сармати» (початок н. е.) [8, с. 4]. Розташування на певних гілках не відповідає відомій науці етнічній спадкоємності між зазначеними етнічними

спільнотами. Наприклад, від венедів іде гілка до склавинів, хорватів, тиверців, уличів. Водночас до антив, деревлян, сіверян гілки від венедів немає. Це суперечить усталеним знанням про етнокультурну й генетичну наступність та спадкоємність між цими етнічними утвореннями. Є й інші випадки спотворення етнічної спадкоємності й спорідненості між етнічними утвореннями, розташованими на цьому дереві. Назва «родинне дерево» передбачає відображення саме спорідненості між етнічними спільнотами. Персональні родовідні альбоми, що ґрунтуються на родинних деревах, «відіграють важливу роль у процесі виховання й навчання молоді особистості, зміцненні родинних і родових зв'язків, єднанні української нації» [14, с. 239]. Цьому «Родинному дереву українців» бракує показу науково обґрунтованої генеалогічності. Спорідненість та наступність на цій схемі спотворені, що потребує виправлення.

На 6 картах тематичного розділу «Глибинні корені українського народу» атласу з українознавства для 9–11 кл. показано історичну ситуацію кам'яного віку; археологічні культури мідного й бронзового віків та кімерійської доби раннього залізного віку; археологічні культури та етнічні спільноти скіфської й сарматської діб. На карті сарматської доби показано «венедів» – «слов'янські та балтські племена» [9, с. 5]. Найбільш важливою картою для висвітлення етнічної генези українців є, на нашу думку, карта «Версії походження українців за різними авторами» розділу «Українська територія» [9, с. 6]. На ній показано «країну антив», яких М. Грушевський вважав прямими предками українців; «племінне об'єднання дулібів (VI–VII ст.)», за

В. Бараном; Лука-райковецьку археологічну культуру VII–X ст. – «археологічний еквівалент літописних ранньоукраїнських племен Правобережжя» (за В. Бараном, Л. Залізняка); «полянський союз племен VII–IX ст.», за М. Брайчевським; «Руську землю» – первинний осередок об'єднаних племен Середньої Наддніпряни, за А. Насоновим; літописні ранньоукраїнські племена; сучасний кордон України тощо. Зазначимо, що комбіноване темне та світле зображення кордону сучасної України замість однотонного білого суттєво збільшило б інформативність цієї мапи.

Першою за хронологією картою атласу, де показано не «предків українців», не «ранньоукраїнські племена», а вже «українців», є карта «Розселення українців. XIII–XIV ст.», на якій є «українська етнічна територія на початку XIII ст.», а також «території, що українці заселили до кінця XIV ст.» [9, с. 6]. Ця карта разом із попередньою затуляють прогалину, яку ми спостерігали в атласі для 5–6 класів між слов'янськими предками та українцями середини XVI ст.; а в атласі для 7–8 кл. – між «давніми русами», тобто «руссю», X ст. та українцями XIV–XVI ст. Проте на зазначеній карті розселення українців (як і на деяких інших) кордони сучасної України показано в такий спосіб, що їх видно не скрізь. Це ускладнює порівняння етнічних територій українців у різний історичний час та виявлення змін, що відбулися.

Маємо зазначити, що узагальнений зміст атласів у сегменті знань про утворення українського етносу та дотичних до нього знань суттєво відхиляється від навчальної програми для учнів 5–11 кл. закладів загальної середньої освіти України «Українознавство...». А

ті знання, що пропонуються в атласах, у певних випадках потребують критичного переосмислення авторами для внесення уточнень, доповнень чи для зміни підходів у висвітленні етнічної генези українців та кирилли. Зміст схеми «Родинне дерево українців» не відповідає її назві. Не можуть близькоспоріднені племена не мати спільних прямих предків в етнокультурному чи біологічному їх розумінні. На картах не показано появу назви «Україна», етнічні назви українців у минулому. Замість назви «давні руси» коректно вживати етнонім «русь». Не приділено уваги етнічній генезі кримськотатарського народу (кирилли). Зображення кордону сучасної України видно не на всіх ділянках певних мап, що знижує їх інформативність.

Атлас «Вступ до історії» для 5 кл. наводить художньо оформлену «хронологічну шкалу», де представлено десятки важливих явищ та подій історії України. Є на ній «Сармати і давні слов'яни», «Велике переселення народів», «Варяги», «Виникнення українського козацтва». З'явилося щось «українське», проте ні «України», ні «українців» на цій шкалі не бачимо ні в зазначений період від сарматів до козаків, ні пізніше, аж до «України в Радянському Союзі».

Цей атлас містить мапу «Давні слов'яни», де позначено «східнослов'янські племена – предки українців» [5, с. 11]. Після цього «українці» чи інші старі назви українців тривалий час відсутні, а з'являються «межі розселення українців на зламі 18–19 ст.» [5, с. 16]. Тобто період формування українців, розвитку етнічної території українців на мапах «Русь–Україна», «Галицько-Волинська держава», «Українські землі й польсько-литовська держава» не відображено, на жаль. Така

«прогалина» в шкільних атласах є традиційною, яку, за бажання, не складно заповнити. Показано переважно державно-політичні явища та воєнні події.

Атлас з історії України для 7 класу подає карти «Велике розселення слов'ян» та «Утворення Русі-України. Перші князі». На другій з них позначено «східнослов'янські племена – предки українців» (всього 7), переселення печенігів та угорців, а також походи «русів» [4, с. 2]. Саме «русів», а не «руси», чомусь. Адже держава мала назву «Русь» («Руська земля»), а людність її політичного ядра також у множині мала назву «русь», а не «руси».

Наступні за хронологією теми «Русь-Україна за правління Ольги і Святослава» та чотири теми, де у назві вже не «Русь-Україна», а «Київська держава». Крім розселення та міграцій племен, на одній із них можемо побачити «спільну межу руських земель» та «межі поділу руських земель за ухвалою Любецького з'їзду» [4, с. 6]. «Спільну межу руських земель у першій чверті XIII ст.», а також «Найрозвинутіші землі на Русі» бачимо також на мапі «Церква, культура і господарство Русі-України» [4, с. 9]. Зазначимо, що «Русь» вживається на позначення усєї території, підпорядкованої князю київському, а не у його первісному територіальному значенні. Поняття «українські землі» з'являється в атласі у назві теми «Українські землі в 1245–1340 роках. Королівство Руське» [4, с. 12]. На останній карті атласу, що стосується періоду XIV – початку XVI ст., показано «українську етнічну територію» [4, с. 16] без зазначення, на який саме час. У цей період вона зазнавала суттєвих змін.

Атлас з історії України для 8 класу [3] відображає історичний процес

на українських землях у XVI–XVIII ст. На першій його мапі бачимо «південно-східну межу розселення українців у XV ст.», а також «українські землі збезлюднені внаслідок нападів татар». Ще додатково наведено чисельність українців, які потрапили до татарської неволі [3, с. 1]. Тобто не доводиться учням 8 кл. сумніватися в існуванні українців вже в той період. В атласі показано також «межу розселення українців на початку XVII ст.» [3, с. 3], «територію розселення українців на середину XVI ст.» [3, с. 6], «територію, заселену українцями до середини XVII ст.» [3, с. 6], «територію, заселену українцями» на середину XVII ст. та до кінця XVIII ст. [3, с. 16].

Атлас з історії України для 9 класу [2] розрахований на вивчення другої половини XVIII – початку XX ст., коли український етнос (народ) вже був сформований. У ньому вживаються назва «Україна», терміни «українські землі», «українська культура», «українці», «територія, заселена українцями», «українська етномовна територія» та інші словосполучення з прикметником «український».

Атлас «Україна: історичний атлас. 9 клас» розрахований на вивчення історичного процесу XIX – початку XX ст. [11]. Проте в атласі на одному розвороті вміщено 4 мапи в одному мірілі розвитку української етнічної території від початку XV ст. до 1920-х років. Завдяки тому, що автор Ю. Лоза вийшов за хронологічні межі, учням добре видно територіальні зміни етнічно українського простору, зокрема опанування українцями степів Надазов'я, Східної Слобожанщини, Донщини, Кубані.

Бачимо, що предків українського народу показано в атласах з історії України

На мапах атласу не бачимо етнічних назв «русини», «литвини», «московити» та багатьох інших. На мапах, що показують історичну ситуацію в XVI ст., з'являються «дніпровські козаки» [1, с. 105–109], а початку XVII ст. – «Військо Запорозьке» [1, с. 111]. Отже, запозичити з цього атласу до шкільних атласів з метою поліпшити висвітлення етнічної генези українців можна небагато.

«Історичний атлас України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава)» [10] містить великий розділ «Від перших слов'янських спільнот до ранньоукраїнської держави». «У ньому представлено слов'янський та власне український історичний процес на сучасній території України та прилеглих землях. Хронологічно більшість карт цього розділу вкладається в період між 1500 р. до н.е. та XIV ст. н.е. У розділі серед іншого висвітлено давніх слов'ян та праукраїнські племена, Русь як першу українську державу, Галицько-Волинське князівство як продовжувача політичних традицій Києва» [13, с. 237]. Певні карти цього атласу, на нашу думку, можуть суттєво поглибити знання про утворення українського народу у шкільних атласах з українознавства та історії України. Серед них, наприклад, «Формування діалектних зон східного слов'янства» [10, с. 124], а також «Етнічні групи давніх слов'ян на тлі діалектних меж східнослов'янських мов» [10, с. 125].

Поглибити знання про походження українців у навчальних атласах з українознавства та історії України доцільно шляхом використання сучасних досягнень наукового пізнання у царині мовознавства та генетики. Добре було б навести у старших класах філогенетичне дерево індоєвропейських, а також

алтайських мов (до яких належить мова кримли), а в 5–6 класах – балто-слов'янських мов. Знання з популяційної генетики залишилися поза увагою авторів атласу, незважаючи на існування різноманітних карт міграції генів та людей, генетичної спорідненості популяцій тощо.

Висновки

1. У процесі геноцидної війни проти українського етносу, української нації Москва заперечує реальне, фактичне існування українського як такого, що не є російським, а є самодостатнім, самобутнім у колі інших суспільних та біосоціальних явищ. Російська дезінформація досягала та продовжує досягати успіху серед певних груп громадян України. Усвідомлення українцями свого походження, науково обґрунтовані знання про генезу (утворення) українців у шкільних навчальних курсах набули в умовах геноцидної війни стратегічного значення для виживання українського суспільства, його здатності солідаризуватися, консолідуватися, мобілізуватися для захисту, протидії геноцидоїдям. З огляду на це відповідний тематичний вміст програми «Українознавство...», шкільних атласів з українознавства та історії України потребує критичного переосмислення авторами для внесення уточнень, доповнень, поглиблень чи для зміни підходів та осучаснення й конкретизації.

2. Навчальна програма «Українознавство...» потребує поглиблення та конкретизації тем, де передбачено висвітлення основного кола питань етнічної генези українців, а також перенесення основного масиву знань про утворення українців з 8 класу на класи старшої школи. Учні мають одержати

конкретні відповіді на питання: де, коли, внаслідок чого сформувалася етнічна спільнота українців (український народ)? Варто передбачити у програмі ознайомлення учнів з досягненнями генетики популяцій, насамперед у частині, що стосується української етнічної та української національної популяцій.

3. Атласи з українознавства потребують узгодження змісту з навчальною програмою для учнів 5–11 кл. закладів загальної середньої освіти України «Українознавство». Для поліпшення висвітлення етнічної генези українців схема «Родинне дерево українців» потребує приведення змісту у відповідність до її назви. Корисно показати на картах появу назви «Україна», нанести колишні етнічні назви українців: «русини», «руські», «черкаси» та інші назви українців у минулому, а також української живої розмовної мови – «руська мова». Варто приділити увагу етнічній генезі кримськотатарського народу (киримли).

4. В атласах з історії України (5 та 7 кл.), як і в атласах з українознавства, предками українців названо 7 «східнослов'янських племен». Є необхідність доповнити атласи конкретними знаннями щонайменше про територію та час утворення українців і киримли.

5. Збільшить інформативність, поліпшить наочність атласів з українознавства та історії України комбіноване (наприклад, білим та чорним кольором поперемінно) зображення кордону сучасної України на всіх мапах атласів.

6. В атласах з українознавства та історії України варто замінити назву «руси» на давню етнічну назву, зафіксовану у джерелах, – «русь».

7. Заповнити атласні лакуни в етногенезі українців, насамперед про

найдавніші корені українства, можна за допомогою карт розділу «Від перших слов'янських спільнот до ранньоукраїнської держави» Історичного атласу України, наприклад: «Формування діалектних зон східного слов'янства», а також «Етнічні групи давніх слов'ян на тлі діалектних меж східнослов'янських мов».

8. Поглибити знання про походження українців у шкільних навчальних атласах з українознавства та історії України доцільно шляхом використання сучасних досягнень наукового пізнання у царині мовознавства та генетики (філогенетичні дерева, мапи міграції певних генетичних міток, генетичних відстаней між популяціями тощо).

Відсутність у шкільних навчальних атласах конкретних знань про утворення українського етносу є дивним фактом. Адже це неважко зробити. Надалі доцільно докладніше розглянути представлення знань про етнічну генезу українців та киримли у групах атласних картографічних джерел окремо (шкільні атласи з історії України, шкільні атласи з українознавства, науково-популярні атласи історії України).

ЛІТЕРАТУРА

1. Terra Ucrainica. Історичний атлас України і сусідніх земель. Від кімерійців до сьогодні. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 223 с.
2. Атлас з історії України (друга половина XVIII – початок XX ст.). 9 клас. Київ: Інститут передових технологій, 2004. 20 с.
3. Атлас з історії України (XVI–XVIII ст.). 8 клас. Київ: Інститут передових технологій, 2004. 16 с.
4. Атлас. Історія України. 7 клас. Київ: Картографія, 2021. 16 с.
5. Атлас. Вступ до історії. 3 контурними картами. 5 клас. Київ: Картографія, 2021. 24 с.

6. Атлас. Україна. Хроніка історичних подій. Київ: Картографія, 2016. 12 с.
7. Атлас. Українознавство. 5–6 класи. Київ: Картографія, 2021. 20 с.
8. Атлас. Українознавство. 7–8 класи. Київ: Картографія, 2021. 20 с.
9. Атлас. Українознавство. 9–11 класи. Київ: Картографія, 2020. 32 с.
10. Історичний атлас України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава). Київ: Видавництво «Мапа», 2010. 300 с.
11. Україна: історичний атлас. 9 клас. Київ: Мапа, 2003. 24 с.
12. Українознавство. Навчальна програма для учнів 5–11 класів закладів загальної середньої освіти України / авт.- укл.: А. Ціпко, Т. Бойко, С. Бойко, О. Газізова. *Українознавство*, 2020. №1 (74). С. 98–147.
13. Чирков О. Історичний атлас України – якісно новий рівень українознавчої історичної картографії. *Українознавство*. 2012. №1. С. 236–238.
14. Чирков О. Пізнаємо свій рід – формуємо етнічну самосвідомість (Рецензія на книжки Ірини Мацько «Книга мого роду: Родинне дерево» та «Рости, моє деревце, з міцного коріння»). *Українознавство*. 2015. №4. С. 238–244.
15. Чирков О. Представлення знань про походження українців у шкільних навчальних атласах з українознавства. *Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Україна, Київ, 25 травня 2023 року / за загальною редакцією Стадника М.М. Відповідальний редактор: Ятченко В.Ф.; організаційний секретар: Сцібан О.Є. Київ: НДІУ, 2023. С. 348–352.
1. *Terra Ucrainica. Historical Atlas of Ukraine and Neighboring Lands. From the Cimmerians to the Present Days.* (2018). Kharkiv: Klub Simeinoho Dozvillia, 223 p. [in Ukr.]
2. *Atlas on the History of Ukraine (the Second Half of the Eighteenth – Early Twentieth Centuries).* Grade 9. (2004). Kyiv: Institute of Advanced Technologies, 20 p. [in Ukr.]
3. *Atlas on the History of Ukraine (16th–18th Centuries).* Grade 8. (2004). Kyiv: Institute of Advanced Technologies, 16 p. [in Ukr.]
4. *Atlas. History of Ukraine.* Grade 7. (2021). Kyiv: Kartohrafiia, 16 p. [in Ukr.]
5. *Atlas. An Introduction to History. With Contour Maps.* Grade 5. (2021). Kyiv: Kartohrafiia, 24 p. [in Ukr.]
6. *Atlas. Ukraine. Chronicle of Historical Events.* (2016). Kyiv: Kartohrafiia, 12 p. [in Ukr.]
7. *Atlas. Ukrainian Studies.* Grades 5–6. (2021). Kyiv: Kartohrafiia, 20 p. [in Ukr.]
8. *Atlas. Ukrainian Studies.* Grades 7–8. (2021). Kyiv: Kartohrafiia, 20 p. [in Ukr.]
9. *Atlas. Ukrainian Studies.* Grades 9–11. (2020). Kyiv: Kartohrafiia, 32 p. [in Ukr.]
10. *Historical Atlas of Ukraine. Ancient Past. Rus (Kievan State, Galicia-Volhynia State).* (2010). Kyiv: Mapa Publishing House, 300 p. [in Ukr.]
11. *Ukraine: Historical Atlas.* Grade 9. (2003). Kyiv: Mapa, 24 p. [in Ukr.]
12. TSIPKO, A., BOIKO, T., BOIKO, S., et al. (2020). *Ukrainian Studies. Curriculum for Students of Grades 5-11 of General Secondary Education Institutions of Ukraine.* *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, №1 (74), pp. 98–147. [in Ukr.]
13. CHYRKOV, O. (2012). “Historical Atlas of Ukraine” is a Qualitatively New Level of Ukrainian Historical Cartography. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, №1, pp. 236–238. [in Ukr.]
14. CHYRKOV, O. (2015). We Get to Know our Family – we Form Ethnic Self-Awareness. (Review of Iryna Matsko’s Books “The Book of My Family: The Family Tree” and “Grow, My Tree, from Strong Roots”). *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, №4, pp. 238–244. [in Ukr.]
15. CHYRKOV, O. (2023). Representation of Knowledge about the Origin of Ukrainians in School Educational Atlases of Ukrainian Studies. *Problems of Identity of Ukraine’s Cultural Heritage in the Conditions of the Russian-Ukrainian War and the Post-War Period*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, Ukraine, Kyiv, May 25. Kyiv: RIUS, pp. 348–352. [in Ukr.]

REFERENCES